

STUDIE

STUDIE

Historická paměť v pohybe Čo je nového v pamäťových štúdiách

ELENA MANNOVÁ

Historical Memory in Motion. What's New in Memory Studies

The concept of historical memory has added value compared to older terms such as historical consciousness, second life, cultural heritage, traditions, etc. Compared to older concepts, it attaches greater importance to the dynamic and unstable relationship between what is forgotten and what is remembered, does not ignore the so-called dark heritage, and explains why we produce different versions of the past. Around 2010, in connection with the rapid development of new communication technologies, there began to be talk of a third wave of memory studies, which emphasize the continuous „travel“ of memory across and beyond territorial, social, and mental boundaries. It is not only about emphasizing the interdisciplinarity and dynamic nature of memory, but above all about efforts to understand what memory means in the context of globalization and technological change. Today's fourth wave of memory studies is characterized by a broader time horizon and different temporalities, geographical and disciplinary expansion, a new sensitivity to ecological transformations, and the importance of planetary thinking. The study deals with new trends, theories, and concepts in Memory Studies, including mnemonic solidarity, slow memory, and the intersection of memory and activism. The next section takes stock of the state of memory studies in our country and focuses on the new culture of remembrance, the shift from heroes to victims, and transnational remembrance of the Holocaust and the Gulag. In conclusion, it summarizes the rules for a correct, consensual approach to the past.

Keywords: Memory Studies, new trends, Czech and Slovak historiography, dialogical remembrance

Podtitul štúdie reaguje na názov pozoruhodnej knižky Jakuba Rákosníka o nových trendoch v historickej vede. Hneď v úvode autor zaraďuje medzi ne výskum pamäti. Konštatuje, že v posledných desaťročiach – po efektívnom útoku postmodernizmu, kritickej kultúrnej teórie, subalterných štúdií a ďalších myšlienkových smerov, ktoré spochybnili výlučné nároky tradičnej historiografickej metodológie na vedeckosť – je pôvodné rozdelenie vedy a pamäti ťažko naďalej udržateľné. Spochybnenie veľkých metanaratívov prinieslo dejinám otvorenosť. Uprednostňuje sa tzv. aktérske poňatie výkladu dejín, snaha porozumieť aktérom – jednotlivcom a skupinám – a skonštruovať obraz ich horizontu skúseností.¹ Akademická história svoju hegemoniu na autoritatívny výklad minulosti do značnej miery stratila. Musí sa vyrovnávať s nárokmi každého na vlastnú pamäť a s autentickými spomienkami pamätníkov, s populistickými diskurzami o zapredanosti historikov určitej ideológii a s rozmachom internetu a sociálnych sietí, ktoré zmenili naše konzumovanie historických faktov a artefaktov. Verejnosť stále viac zasahuje do obsahu a prezentácií minulosti, napr. v múzeách. Tieto procesy sa označujú termínom participačný obrat.²

Novátorskou technológiou, ktorá hrá rolu v najnovších fázach pamäťových štúdií, je bezpochyby umelá inteligencia. Expresne vygeneruje text na základe informácií obsiahnutých v tisíckach článkov. Ak sa jej spýtame na nové prístupy a trendy v pamäťových štúdiách v rôznych jazykoch, napr. v slovenčine, angličtine a nemčine, dostaneme vždy iné odpovede, pretože čerpá z rôznych zdrojov. ChatGPT je štatistický model, v odpovediach nerieši hodnovernosť prameňa, ani nevytvára štruktúru podľa vedných odborov, ktoré sa zaoberajú pamäťou (neuroveda, psychológia, sociológia, história, antropológia, informatika atď.). V slovenskom jazyku umelá inteligencia zdôraznila dynamický charakter štúdií a reflektovanie aktuálnych spoločenských a kultúrnych zmien, pričom označila ako nové tieto výskumné prístupy, zdroje a námety:³

1. Digitálne archívy a online pamäť
2. Multikulturalizmus a diverzita (pluralita spomienkových naratívov)
3. Pamäť a trauma
4. Miesta pamäti a pomníky
5. Pamäť a politika
6. Interdisciplinárny prístup
7. Vizuálna kultúra a pamäť

1 RÁKOSNÍK, Jakub: *Co je nového v historii*. Praha 2024, s. 15.

2 Tamže, s. 10.

3 Otázka „Čo je nového v pamäťových štúdiách?“, www.chatgpt.com (3. 4. 2025).

V anglických verziách⁴ sa na prvých miestach spomínali výskumy neuroplasticity mozgu, kinetickej pamäti (ako si telo „pamätá“ tanec, športové aktivity, rituály), aj skúmanie iného typu vzťahu pamäti a tela (ako sa spomienky na traumatické udalosti prejavujú vo fyzikálnych symptómoch a poruchách – dokonca aj u potomkov, a ako si príslušníci diskriminovaných minorít aj telesne pamätajú minulé krivdy) či vzťahu technológie a pamäti (digitálna pamäť, teória „rozšírenej mysle“). Medzi novinkami sa už neuvádzajú miesta pamäti. Naďalej sa venuje pozornosť kultúrnej pamäti a transgeneračnej pamäti, tzv. post-memory, teda pamäti nasledujúcich generácií, ktoré danú udalosť nezažili, vzťahu pamäti a identity a špeciálne vzťahu pamäti a traumy, ako aj emocionálnej pamäti. Stále sa skúma pamäť ako zbraň v politickom kontexte, akými spôsobmi politické elity kontrolujú spomínanie, ako sa „pamäťové vojny“, v ktorých rôzne skupiny súťažia v prezentovaní minulosti, prejavujú v debatách o národných dejinách, o pamätníkoch atď. a v mediálnych reprezentáciách globálnych konfliktov.

Na rozdiel od slovenskej verzie sa medzi nové trendy dostali spojitosť pamäti s globalizáciou, postkolonializmom, ekológiou a temporalitou. Nové pamäťové štúdie zahŕňajú *globálnejšiu* perspektívu, vplyv migrácie, mobility ľudí, tovarov a ideí na kolektívnu a kultúrnu pamäť. Tento prístup si všíma transnacionálne spomínanie, zdieľanie a stretávanie bez ohľadu na hranice a tiež to, ako globálne médiá (filmy, televízia, spravodajstvo, sociálne médiá) pomáhajú modelovať kolektívnu pamäť a niekedy stierajú lokálnu pamäť. *Postkoloniálna* teória je výzvou pre dominantné západné pamäťové naratívy a ponúka priestor pre alternatívne perspektívy, najmä historicky marginalizovaných komunít. Výskumy *enviromentálnej* a *ekologickej pamäti* sa zameriavajú na to, ako si okolie – či už prírodné alebo vytvorené ľuďmi – udržiava pamäť, ako si krajina, architektúra a ekosystém „pamätajú“ napr. prírodné a enviromentálne katastrofy. Koncept *temporality* upozorňuje, že pamäť nie je statickou reprezentáciou a opätovným vyvolávaním minulých udalostí, ale je meniac sa v čase. Tento smer sa koncentruje na to, ako rôzne kultúry konceptualizujú a precitujú čas a pamäť a ako projektujú túto skúsenosť do budúcnosti. Novou subdisciplínou, s paradoxným názvom, je výskum *pamäti budúcnosti*, anticipujúcej, predpokladajúcej či predbiehajúcej komemoráciu. Študuje schopnosť využívať pamäť na zobrazovanie a plánovanie budúcich udalostí. Skúma utopické a dystopické naratívy, ako si v nich ľudia predstavujú budúcnosť v čase rapidných technologických a enviromentálnych zmien, ako si spoločnosti prostredníctvom médií,

4 Otázky „What is new in Memory Studies? New directions in Memory Studies?“, www.chatgpt.com (3. 4. 2025).

umenia, kultúry utvárajú kolektívne očakávania a ako tieto môžu ovplyvňovať súčasnosť.

Na otázku v nemčine⁵ umelá inteligencia vygenerovala okrem transkulturality a spomínania migrantov, mnohosmerného spomínania a dekoloniálnej perspektívy, „pamäťovej ekológie“ a digitálnych foriem pamäti tiež *priestorové zakotvenie spomínania* (Erinnerungslandschaft) – skúmané najmä v spolupráci historikov, sociológov a architektov – a *kolaboratívne spomínanie* – výskumy sociálnych psychológov o kontamináciách kolektívnej pamäti, o mechanizmoch, akými si skupiny formujú a menia konformné alebo odlišné komemoratívne obsahy.

Keď som sa o niekoľko mesiacov neskôr pýtala umelej inteligencie na novinky v pamäťových štúdiách po maďarsky, poľsky a ukrajinsky,⁶ odpovede prišli len z oblasti neurovied. Po spresnení otázky na nové trendy vo výskumoch kolektívnej pamäti v týchto jazykoch AI reagovala z veľkej časti rovnako: okrem digitálnych technológií, interdisciplinarity, úlohy jazyka a pod. uvádzala všade *naratívnu súdržnosť medzi utečencami* a v diaspore (najmä na príklade Palestínčanov) a *traumu* ako objekt kolektívnej pamäti (na príklade covidu). V maďarskej verzii⁷ sa spomínali aj národné historické traumy: aké historické udalosti sú súčasťou komunikatívnej kolektívnej pamäti Maďarov a ako to ovplyvňujú konšpiračné teórie a ospravedlňovanie systému a ako pamäť pomáha zmierovaniu, ale sa môže stať i zdrojom konfliktov. V ukrajínčine⁸ sa tiež zdôraznil záujem o traumatickú pamäť, najmä holokaust, holodomor a vojny, ale aj výskum kolektívneho predvídania, spätosť kolektívnej pamäti a predstáv o budúcnosti. V poľskom variante⁹ sa na rozdiel od dvoch predošlých objavila aj enviromentálna pamäť a vzťah etiky a pamäti.

Tolko umelá inteligencia, wikipédia, google a podobné zdroje. Pozrime sa na históriu a jednotlivé fázy vývoja pamäťových štúdií. Ako je prijímaný pojem a koncept pamäti (historickej, kolektívnej, skupinovej, sociálnej, kultúrnej) v slovenskej a českej historickej obci? Aký je stav pamäťových štúdií u nás? Aké sú súčasné témy v tejto oblasti? Je možné spomínať korektne a empaticky?

5 Otázka „Was sind aktuelle Trends in den Memory Studies?“, www.chatgpt.com (23. 7. 2025).

6 Za podnet ďakujem Dr. Marine Zavackej, ktorá mi poskytla aj odpoveď v ruštine s komentárom, že Chat GPT dnes ešte stále nezrkadlí ako hlavný zdroj oficiálnu ruskú propagandu.

7 Otázka „Mi ujság a kollektív emlékezet kutatásban?“, www.chatgpt.com (23. 9. 2025).

8 Otázka „Що нового в дослідженні колективної пам'яті?“, www.chatgpt.com (23. a 24. 9. 2025). Na druhý deň sa odpoveď AI podstatne odlišovala.

9 Otázka „Co nowego w badaniach nad pamięcią zbiorową?“, www.chatgpt.com (24. 9. 2025).

Vymedzovanie pojmu

Jednoznačné definovanie pamäti komplikuje skutočnosť, že pod tento pojem možno zahrnúť nielen *vedecký termín a koncept*, ale tiež *kultúrnu prax a sféru spoločenského vyjednávania a konfliktu*. Voči užším a presnejším vymedzeniam v neurobiológii, psychológii či informatike sa vďaka širokému zmyslu javí pamäť v humanitných vedách len ako metafora.¹⁰ V súčasnosti vedy o kultúre kolektívnu (skupinovú) pamäť nevnímajú ako ohraničenú zásobáreň informácií – získaných skúsenosťou alebo naučených, ale ako meniace sa tkanivo mentálnych, materiálnych a sociálnych fenoménov, ktoré sa organizujú do zmysluplného celku a aktualizujú v aktoch spomínania. *Spomínanie* je procesom, uvedomovaním si toho, čo je v pamäti uložené. Spomienky nie sú objektívnym obrazom minulých dejov, ale sú selektívne, emotívne, spájajú sa v nich jednotlivé prvky a významy podľa aktuálnej potreby.¹¹ Na kolektívnej úrovni spomienky fungujú ako dôležité nástroje konštituovania identity príslušného spoločenstva a legitimizujú existujúci stav alebo snahy o jeho zmenu. Spomínanie má viacero vrstiev (škupín), ktoré nie sú izolované. Všetky vrstvy podliehajú zmene.

1. Osobné spomínanie (biografické konštrukcie)
2. Interaktívne spomínanie (bezprostredná komunikácia)
3. Inštitucionálne spomínanie – organizácie (archívy, múzeá, pamiatkové ústavy, ústavy pamäti); normy (zákony, morálka); diskurzy (žurnalistika, politika, veda, literatúra, náboženstvo); symboly (v architektúre, plastike, maľbe, hudbe, divadle); rituály (oslavy, jubileá). Ako verejný masový jav je inštitucionálne spomínanie fenoménom moderny. Na rozdiel od tradície je to jasne politická záležitosť. Viaže sa na záväzné kolektívne, sociálne konštruované koncepty identít.
4. Posledná vrstva – pozadie kultúrnej pamäti, kultúrny rámec pre všetky praktiky spomínania (cyklická alebo lineárna minulosť, determinovanosť alebo nahodilosť).¹²

Sociológovia kultúry analogicky rozlišujú tri dimenzie pamäťových kultúr: *materiálnu* (médiá a iné kultúrne artefakty, napr. pomníky, fotografie atď.), *sociál-*

10 HORSKÝ, Jan – TUČEK, Jan: Paměť jako objekt teoretické analýzy či jako objekt manipulace. In: MASLOWSKI, Nicolas – ŠUBRT, Jiří a kol.: *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha 2014, s. 115.

11 TUČEK, Jan: Paměť. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 244.

12 LANGENOHL, Andreas: *Erinnerung und Modernisierung. Die öffentliche Rekonstruktion politischer Kollektivität am Beispiel des neuen Russland*. Göttingen 2000, s. 48–57.

nu (sociálne inštitúcie a ich praktiky – archívy, výskumné ústavy, múzeá atď.) a *mentálnu* (kultúrne spomienkové schémy a kódy – historické obrazy, predsudky, stereotypy a pod.).¹³ Americký sociológ Jeffrey K. Olick upozorňuje na rozdiel a vzťah medzi kolektívnou pamäťou (*collective memory*) a zhromažďovanými individuálnymi spomienkami (*collected memory*). S prvou kategóriou spája kultúru ako rámec spoločenského spomínania, vyjadrovanú v praktikách, symboloch a objektoch. Do druhej kategórie zaraďuje spomínanie jednotlivcov so subjektívnym pripisovaním významov, získavané napr. v rámci výskumov Oral History alebo reprezentatívnych ankiet.¹⁴ Nesmieme pritom zabúdať, že jednotlivci sú účastníkmi viacerých spomienkových spoločenstiev, ktoré si niekedy môžu vzájomne konkurovať.

Pojmy v tejto oblasti sú veľmi rôznorodé. Už pred súčasnou konjunkťou pamäťových štúdií sa v českej a slovenskej historiografii používal termín historické vedomie (analyzovali ho Miroslav Hroch a Ivan Kamenec), historické myslenie (používal ho František Kutnar a Zdeněk Beneš), pojmy druhý život, kultúrne dedičstvo, tradície, odkaz a pod. Potrebujeme vôbec módnou metaforu kolektívnej pamäti? Podľa Jeffreyho Olicka, ktorý významne prispel k oživeniu staršieho Halbwachsovhovho konceptu kolektívnej pamäti ako nepretržitého procesu vytvárania významov v čase, má tento pojem pridanú hodnotu. Oproti starším konceptom sa v ňom pripisuje väčší význam dynamickému a labilnému vzťahu medzi zabúdaným a pripomínaným, neignoruje sa tzv. temné dedičstvo a objasňuje sa, prečo produkujeme rôzne verzie minulosti.¹⁵

Vývojové fázy Memory Studies

Filozofický a teologický záujem o problémy pamäti je zdokumentovaný od začiatkov písomných kultúr. Pre modernú éru sa za počiatočné tri stĺpy sociálno-vednej reflexie pamäťových konceptov považujú americký pragmatizmus z konca 19. storočia, fenomenológia, ako aj francúzska filozofia života a pozitivistická sociológia.¹⁶ Na prelome 19. a 20. storočia Sigmund Freud, Émile

13 WETZEL, Dietmar: Gedächtnis aus kultursoziologischer Perspektive. In: *Handbuch Kultursoziologie, Band 2. Theorien – Methoden – Felder*. Eds. Moebius, Stephan – Nungesser, Frithjof – Scherke, Katharina. Wiesbaden 2019, s. 343.

14 Tamže, s. 346; OLICK, Jeffrey K.: Collective memory: The two cultures. In: *Sociological Theory*, 1999, roč. 17, č. 3, s. 333–348.

15 OLICK, Jeffrey K.: Foreword. In: *Memory and Change in Europe. Eastern Perspectives*. Eds. Pakier, Małgorzata – Wawrzyniak, Joanna. New York – Oxford 2016, s. IX–XII.

16 SEBALD, Gerd et al.: Der Begriff „soziale Gedächtnisse“. In: *Handbuch Sozialwissenschaftliche Gedächtnisforschung, Band 1*. Eds. Sebald, Gerd – Berek, Mathias – Chmelar, Kristina –

Durkheim, Maurice Halbwachs, Aby Warburg, Arnold Zweig a Walter Benjamin ako prví skúmali prienik medzi kultúrou a pamäťou.¹⁷

Vo vedách o kultúre sa píše o viacerých vlnách (fázach) pamäťových štúdií. Prvá sa datuje na začiatok 20. storočia a spája sa najmä s tromi dnes ikonickými menami. Francúzsky filozof Maurice Halbwachs (1877–1945) analyzoval sociálne rámce spomínania, nemecký historik umenia Aby Warburg (1866–1929) mapoval umelecké formuly (*Pathosformeln*), ktoré putovali časom a priestorom, a nemecký literárny a sociálny vedec Walter Benjamin (1892–1940) sa venoval filozofickej kritike historického myslenia. Spomenutí páni si nevymieňali myšlienky. Až v druhej fáze memoriálnych štúdií od osemdesiatych rokov 20. storočia vznikali interdisciplinárne projekty. Najvýznamnejšími predstaviteľmi sú Pierre Nora s konceptom *lieux de mémoire*, Jan a Aleida Assmannovci s teóriou kultúrnej pamäti a kľúčová postava holokaustových štúdií v USA Saul Friedländer (nar. 1932 v Prahe). V deväťdesiatych rokoch „memory boom“ zasiahol nielen akademický svet, ale aj politickú arénu, masové médiá a umenie. Väčšina krajín iba začínala čeliť otázke kolaborácie a svojej zodpovednosti za holokaust, čo vyžadovalo nové cesty premýšľania o minulosti, do popredia sa dostávali traumy a svedkovia. Otázka páchateľov a obetí sa vynárala v súvislosti s koncom studenej vojny a transformáciou totalitných alebo autoritárskych foriem vlády na demokratické v strednej a východnej Európe, v Argentíne, Chile, Salvádore či Južnej Afrike, ako aj v súvislosti s dekolonizáciou. Nemenej závažným faktorom boli zmeny v technológiách a populárnych médiách. Objavili sa aj filozofické dôvody enormného záujmu o spomínanie, a to strata dôvery v integráciu a kohéziu spoločnosti. Keď ľudia veria, že nie sú schopní vytvoriť lepšiu budúcnosť, snažia sa aspoň vylepšovať minulosť, a tak „nastoliť spravodlivosť“ – alebo mýtizáciou alebo zriaďovaním historických komisií, vyplácaním reparácií a pod.¹⁸

Autori prvej vlny pamäťových štúdií, zameraní na sociálne skupiny, boli kritizovaní za prenášanie konceptov individuálnej psychológie na úroveň kolektívov. V centre pozornosti druhej vlny boli národy ako uzly spomínania. Kritici sa obávali, že v jej rámci sú sociálne skupiny považované za esenciálne a statické objekty, že spomínajúce komunity sú vnímané ako homogénne a jednotné a že úloha elít pri spomínaní býva preceňovaná.¹⁹

Dimbath, Oliver – Haag, Hanna – Heinlein, Michael – Leonhard, Nina – Rauer, Valentin. Wiesbaden 2023, s. 3–5.

17 SIERP, Aline: Memory Studies. In: *Handbuch Sozialwissenschaftliche Gedächtnisforschung, Band 2*. Eds. Sebald, Gerd et al. Wiesbaden 2023, s. 41.

18 Tamže, s. 42.

19 Tamže, s. 48.

Okolo roku 2010 sa v súvislosti s prudkým rozvojom nových komunikačných technológií začína hovoriť o tretej vlne pamäťových štúdií, ktoré vyzdvihujú kontinuálne „cestovanie“ pamäti cez a za hranice teritoriálne, sociálne, mentálne. Nejde v nej len o zdôrazňovanie interdisciplinarity a dynamického charakteru spomínania, ale predovšetkým o snahu pochopiť, čo znamená pamäť v podmienkach globalizácie a technologických zmien.²⁰ Rothbergov koncept *viacsmernej pamäti* (multidirectional memory) upozorňuje na transnacionálny dialóg spomínajúcich komunít. Pamäť nie je exkluzívnym vlastníctvom určitých skupín, ale objavuje sa skôr v dynamickom procese súťaže, dialógu a výmeny. Michael Rothberg ukazuje, ako sa zdanlivo autonómne memoriálne tradície židovskej pamäti na holokaust a pamäti potomkov obetí otrokárstva a kolonializmu navzájom prelínajú a ovplyvňujú. Globálne kolujúce pamäti pomáhajú rozširovať jazyk, ktorým sa vyjadrujú iné príbehy utrpenia a straty.²¹ Astrid Erll predstavila pojem *cestujúcej pamäti* (travelling memory) označujúci mnemonické procesy naprieč kultúrami – naratívy, obrazy a modely spomínania „cestujú“ a cirkulujú pomocou médií.²² Štúdie o *transnacionálnej* pamäti ponúkajú alternatívne pohľady na národný štát ako kurátora, depozitár a cieľ kolektívnej pamäti a venujú viac pozornosti mnohohlasnosti.²³ Vplyv masovej kultúry, najmä kina a televízie, na verejné spomínanie vyjadruje termín Alison Landsberg *protetická*, náhradná či umelá pamäť (prosthetic memory).²⁴ Výskum *regiónov pamäti* (regions of memory) sa zameriava na konceptuálne priestory spojené príbehmi a kultúrami, ako aj geografickými prvkami, ktoré sú širšie ako národné, ale užšie ako globálne alebo univerzálne. Napríklad v stred-

20 WÜSTENBERG, Jenny: Introduction. Agency and practice in the making of transnational memory spaces. In: *Agency in Transnational Memory Politics*. Eds. Wüstenberg, Jenny – Sierp, Aline. New York – Oxford 2020, s. 3.

21 ROTHBERG, Michael: *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford 2009. Publikovanie jeho knihy v Nemecku vyvolalo v roku 2021 polemiku. Židovsko-americkému komparatistovi sa vyčítalo, že spochybnil jedinečnosť šoa. Poukazovalo sa na paralely s Historikerstreit 1986/87, keď neokonzervatívny historik Ernst Nolte porovnával „nacistické rasové vraždenie“ s „bolševickým triednym vraždením“ a nabádal k považovaniu nemeckého národa za „normálny“. MEYER, Christine: Puzzle, Labyrinth, Flickenteppich: Literatur als Labor der Erinnerungskultur. In: *Postmemory und die Transformation der deutschen Erinnerungskultur*. Eds. Meyer, Christine – Gvesiani, Anna. Berlin – Boston 2024, s. 8.

22 ERL, Astrid: “Travelling Memory.” In: *Transcultural Memory*. Ed. Rick Crownshaw. Special Issue *Parallax*, 2011, roč. 17, č. 4, s. 4–18.

23 *Transnational Memory. Circulation, Articulation, Scales*. Eds. De Cesari, Chiara – Rigney, Ann. Berlin – Boston 2014.

24 LANDSBERG, Alison: *Prosthetic Memory. The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. Columbia University Press 2004.

nej Európe sa popri jazykovo-kultúrnych odlišnostiach utváral tiež nadradený pamäťový priestor, ktorý využíval neverbálne komunikačné praktiky všetkým zrozumiteľných znakov a kódov. Iný aspekt vzťahu priestoru a pamäti zdôrazňuje pojem fantómových hraníc – niekdajších „historických“ hraníc, ktoré nezmišli úplne, ale môžu sa znovu objavovať v politických alebo sociálnych kontroverziách.²⁵

Dynamiky komemoratívnej teórie a praxe zohľadňujú ďalšie koncepty pamäti *kozmpopolitnej* (Daniel Levy a Natan Sznaider), *neviazanej* (Lucy Bond, Stef Craps a Pieter Vermeulen), *palimpsestickej* (Max Silverman), *transkultúrnej* (Lucy Bond, Jessica Rapson, Rick Crownshawn), *globálnej* (Aleida Assmann a Sebastian Conrad) či *globitálnej* (Anna Reading; pojem spája globalizáciu a digitalizáciu). Exponenti transkultúrneho zvratu v pamäťových štúdiách sa napriek metodologickým rozdielom hlásia k spoločným kľúčovým princípom. 1/ Domnievajú sa, že pamäťové diskurzy môžu poskytnúť základy pre režimy globálnych ľudských práv; 2/ Uprednostňujú porovnávanie interpretácií minulosti pred ich súťažením; 3/ Presúvajú pozornosť od statickej lokalizácie pamäti v konkrétnych miestach a objektoch k dynamikám a technológiám, ktorými sú vyjadrované. Wulf Kansteiner zdôrazňuje hegemonické praktiky istých pamäťových režimov a mocenské rozdiely medzi pamäťovými aktérmi. Pamäť ako všetky kultúrne a sociálne praktiky je ovplyvňovaná globálnou ekonomikou.²⁶ Výskum prvýkrát integruje v takej miere kľúčové aspekty pamäti – transkultúrny, transgeneračný, transmediálny a transdisciplinárny.

Štvrtá vlna pamäťových štúdií

V posledných rokoch sú memoriálne štúdie vo svete pevnejšie inštitucionalizované, fungujú špecializované časopisy, primárny aj syntetický výskum, vzdelávacie programy, etablovala sa strešná organizácia Memory Studies Association (v roku 2020 združovala vyše 1500 platiacich členov), v našich krajinách pôsobí Európska sieť Pamäť a Solidarita, najväčšie akademické vydavateľstvá majú knižné série orientované na pamäť. Nástup nových generácií, meniac sa poli-

25 *Regions of Memory. Transnational Formations*. Eds. Lewis, Simon – Olick, Jeffrey – Wawrzyniak, Joanna – Pakier, Malgorzata. Palgrave Macmillan 2022; CSÁKY, Moritz: Gedächtnis und Erinnerung in einem hybriden Kommunikationsraum. In: *Das integrative Empire. Wissensproduktion und kulturelle Praktiken in Habsburg-Zentraleuropa*. Eds. Feichtinger, Johannes – Uhl, Heidemarie. Bielefeld 2023, s. 141–168; *Borderlands of Memory. Adriatic and Central European Perspectives*. Ed. Klabian, Borut. Oxford 2019.

26 *Memory unbound. Tracing the Dynamics of Memory Studies*. Eds. Bond, Lucy – Craps, Stef – Vermeulen, Pieter. New York – Oxford 2017, s. 5–6.

tická a kultúrna scéna, ako aj enormný nárast digitálnej kultúry signalizujú potrebu nových prístupov, ktoré presahujú antropocentrickú a západocentrickú perspektívu. Píše sa o štvrtej vlne memoriálnych štúdií. Charakterizuje ju širší časový horizont a rôzne temporality, rozšírenie geografické a disciplinárne, nová citlivosť voči ekologickým transformáciám a dôležitosť planetárneho myslenia. Hľadajú sa nové koncepty a praktiky na skúmanie pamäti domorodých ľudí, napr. v Indonézii či Austrálii, pribierajú sa optiky politickej ekonómie, folkloristiky, trans a queer studies, rodovo podmieneného pripomínania politického násillia a pod.²⁷ Objavujú sa nové spojitosti medzi pamäťou a etikou, orientované posthumánne (na svet, kde sa stierajú hranice medzi človekom a strojom) a antropocenicky²⁸ (na obdobia, v ktorých má ľudská činnosť dominantný vplyv na ekosystémy Zeme).

Od konca 20. storočia sa formovala globálna pamäť, národné komemoratívne kultúry ovplyvňovala hlavne pamäť holokaustu a pamäťové štúdiá zostávali prevažne eurocentrické. Nový vedecký aj politický program *mnemonickej solidarity*²⁹ ich rozširuje aj o potlačené hlasy koloniálnej traumy v Afrike, Ázii a Latinskej Amerike. Tento pojem označuje spoločnú alebo zdieľanú zodpovednosť rôznych skupín za uchovávanie pamäti na určité historické udalosti, najmä vojny, genocídy, krivdy a nespravodlivosti – aj keď sa priamo netýkajú ich vlastnej minulosti. Nové nehierarchické porovnávanie historických tráum, ktoré rešpektuje pamäť iných ľudí, zaraďuje aj holokaust do histórie globálneho kolonializmu (vzhľadom na kontinuálny vývoj od genocídnej kampane v Nemeckej Afrike po nemeckú nacistickú inváziu a okupáciu slovanského východu podľa európskej koloniálnej tradície). Z tejto optiky sa aj holokaust stáva subjektom *postkoloniálnych štúdií*.³⁰ Postkolonializmus sa používa ako univerzálna flexibilná metafora pre rôzne historické situácie, keďže idea o „koloniálnom“ podriadení predstavovala hlavný faktor v úsilí národných aktivistov vytvoriť kontinuitnú líniu výkladu dejín národa. Táto teoretická konštrukcia je však veľmi zjednodušujúca a v krajinách strednej a východnej Európy posilňuje pocit, že obyvatelia sú obeťami útlatku zvonku.³¹ Postkoloniálny prístup však môže byť

27 OLICK, Jeffrey K. – SIERP, Aline – WÜSTENBERG, Jenny: Introduction: Taking stock of memory studies. In: *Memory Studies*, 2023, roč. 16, č. 6, s. 1399–1406.

28 VAN DE PUTTE, Thomas: *Outsourcing the European Past. An Interscalar Study of Memory and Morality*. Palgrave Macmillan 2024, s. 132.

29 *Mnemonic Solidarity. Global Interventions*. Eds. Lim, Jie-Hyun – Rosenhaft, Eve. Palgrave Macmillan 2021.

30 Tamže, s. 7.

31 SCHREIBNER, Tamás: Postcolonial age, or postcolonial Eastern and Central Europe? Critical remarks from a Hungarian point of view. In: *Baltic Worlds*, June 2020, roč. 3, č. 2, s. 41–44 (pôvodne vyšiel polemický článok maďarského literárneho vedca už v roku 2000).

výzvou, ak by sme ho aplikovali interne, na postoje väčšiny voči menšinám, napríklad Rómom, ktorých pamäť je majoritou ignorovaná.³² Iným jeho prejavom v praxi bolo rúcanie a poškodzovanie pomníkov na koloniálnu éru v Európe začiatkom dvadsiatych rokov 21. storočia. Nevývolali ho radikálne zmeny politických pomerov ako pri obrazoborectve v minulosti. Išlo o volanie po zmenách v pripomínaní temnej minulosti, o snahy „zmeniť mnemonický režim“ ako súčasť širšieho boja za rasovú rovnosť a sociálnu spravodlivosť.³³

Nová encyklopédia pamäťových štúdií, vydaná na počesť írsko-holandskej profesorky porovnávacej literatúry Ann Rigney, venuje osobitnú pozornosť prepojeniu *pamäti a aktivizmu*. Tento smer skúma, ako utvárajú pamäť aktivisti a aktivistky v ženskom, protinukleárnom, enviromentálnom, odborovom, mierovom atď. hnutí a ako pamäť mobilizuje účastníkov sociálnych hnutí. Sociálne hnutia boli schopné manipulovať oficiálnu pamäť, napríklad žiadať ospravedlnenie za atrocitu spáchané minulým politickým režimom. Boli a bývali úspešné pri konštruovaní kontra-pamäti – protestami v uliciach, alternatívnymi pomníkmi, výstavami a pod., rovnako však aj pri kolektívnom zabúdaní.³⁴ Pamäť hrá kľúčovú rolu tiež v extrémistických hnutiach, napríklad v neonacizme a neofašizme. Kult Eszter Sólymosi, obeť údajnej „rituálnej vraždy“ v Tiszaeszlári (1882), využívali v medzivojnovom Maďarsku antisemitskí aktivisti, za studenej vojny západný exil, aj neofašisti v súčasnom Maďarsku odmietajúci demokratickú transformáciu. Šírilo ho (najmä zásluhou inteligencie) množstvo žánrov – výtvarné umenie, poézia, reportáže, politické komentáre, memoáre, rozhlasové programy, verejné ceremónie a populárna kultúra; od roku 1990 dokonca symbolická hrobka. Pamäťové štúdie prispievajú k výskumu fašizmu a iných hnutí.³⁵

Pamäť ako koncept zoskupuje celý súbor fenoménov a procesov a vyžaduje precízne analytické kategórie a praktické overovanie. Zaujímavým experimentom bola analýza *mikrodiskurzu z interdisciplinárnej perspektívy*. Desať špecia-

32 PAKIER, Małgorzata – WAWRZYNIAK, Joanna: Memory and Change in Eastern Europe: How Special? In: *Memory and Change in Europe. Eastern Perspectives*. Eds. Pakier, Małgorzata – Wawrzyniak, Joanna. New York – Oxford 2016, s. 8.

33 RIGNEY, Ann: Toxic Monuments and Mnemonic Regime Change. In: *Studies on National Movements*, 2022, roč. 9, s. 7–41.

34 *Dynamics, Mediation, Mobilization. Doing Memory Studies With Ann Rigney*. Eds. Erll, Astrid – Knittel, Susanne – Wüstenberg, Jenny. Berlin – Boston 2024; *Remembering Social Movements. Activism and Memory*. Eds. Berger, Stefan – Scalmer, Sean – Wicke, Christian. London – New York 2021; KELLAND, Lara Leigh: *Clio's Foot Soldiers. Twentieth-Century U. S. Social Movements and Collective Memory*. Amherst – Boston 2018.

35 KÉKESI, Zoltán: *Memory in Hungarian Fascism. A Cultural History*. London – New York 2023.

listov na pamäť, okrem historikov a sociológov tiež sociolingvisti a kognitívni psychológovia, rozoberali najprv individuálne, potom v skupine trojminútový úryvok z interview so šesťdesiatročnou francúzsky hovoriacou Belgičankou, ktorá hovorí o kolaborácii svojho otca s Nemcami počas druhej svetovej vojny. Teoretické a metodologické rámce zástupcov rôznych disciplín viedli k čiastočne odlišným, no komplementárnym interpretáciám.³⁶

Hektický každodenný život, kríza európskeho projektu (migrácie, brexit, vzostup nacionálneho populizmu), dramatické debaty o spoločnej európskej pamäti a identite,³⁷ ako aj turbulentný vývoj Memory Studies a enormný tlak na produktivitu vedcov vyvolali alternatívu – koncept *pomalej pamäti* (slow memory). Spája sa s poznaním, že potrebujeme spomaliť myslenie, žitie aj spomínanie. Oproti rýchlemu, často povrchnému a masovo sprostredkovanému spomínaniu v digitálnom veku kladie dôraz na hlbšie, reflexívnejšie a dlhodobejšie spôsoby pamätania. Presúva pozornosť od historických udalostí a miest k pomalým, dlhotrajúcim procesom, od *lieux de mémoire* k *milieux de mémoire*, ku každodenným skúsenostiam a praktikám. Skúma, ako sa v nich odráža pozvolné, plazivé násilie, klimatické zmeny, demontáž priemyslu, posuny v genderových vzťahoch, nárast dezinformácií, predlžujúce sa konflikty, pretrvávajúce antagonizmy. Namiesto rýchlych jednorazových komemoračných aktov – vybudovanie pomníka, zmena kalendára, premenovanie ulice, zorganizovanie jubilejnej oslavy – študuje, ako sa v kolektívnej pamäti zakoreňujú pomalé veci a procesy.³⁸

Kolektívna pamäť v českej a slovenskej vedeckej obci

S novými konceptami v pamäťových výskumoch sa mohli českí a slovenskí historici zoznámiť začiatkom deväťdesiatych rokov (v čase, kedy Pierre Nora so spolupracovníkmi dokončili monumentálne prelomové dielo o *lieux de mémoire*) vďaka pražskému Francúzskemu ústavu pre výskum v spoločenských ve-

36 VAN DE PUTTE, Thomas – HIRST, William: Introduction: Micro-Memories. In: *Memory Studies*, 2025, roč. 18, č. 3, s. 607–619.

37 Zachytáva ich napr. knižná séria *European Remembrance and Solidarity* vydavateľstva Routledge, v ktorej zatiaľ vyšli komparatívne práce o prepojení pamäti s obrazom, s náboženstvom, s obnovou Európy po prvej svetovej vojne a s ekonomickými zmenami po 1989. *Remembering the Neoliberal Turn Economic Change and Collective Memory in Eastern Europe after 1989*. Eds. Pehe, Veronika – Wawrzyniak, Joanna. London – New York 2024.

38 WÜSTENBERG, Jenny: Toward Slow Memory Studies. In: *Critical Memory Studies. New Approaches*. Ed. Kaplan, Brett Ashley. London 2023, s. 59–67; DAVOLIŮTĚ, Violeta – TÖRNQUIST-PLEWA, Barbara – VRZGULOVÁ, Monika: Slow Memory. Perspectives from Central and Eastern Europe. Introduction. In: *Slovenský národopis*, 2024, roč. 72, č. 4, s. 426–432.

dách a za pomoci Františka Bartoška, českého historika žijúceho v Francúzsku.³⁹ V marci 1993 sa stretli s francúzskymi kolegami v Prahe na konferencii o pamäti na odboj a kolaboráciu počas druhej svetovej vojny. Medzi inými tu predniesol Štefan Šutaj úvahu o štúdiu historickej pamäti na príklade výskumu slovensko-maďarských vzťahov a maďarskej minority. Nasledovalo stretnutie venované pamäti v postkomunistických režimoch (Paríž, december 1993) a konferencia o pamäti na vojnu a odboj (Stará Lesná, november 1994).⁴⁰

Nové kultúrno-teoretické aspekty spomínania a zabúdania zohľadňovali účastníci spoločnej rakúsko-slovenskej konferencie v apríli 1998 v Smoleniciach. Inicioval ju rodák z Levoče Moritz Csáky, ktorý svojím prístupom k pamäťovej pluralite heterogénneho stredoeurópskeho priestoru ovplyvnil skupinu spoločenských vedcov na Slovensku.⁴¹ O pár rokov neskôr reagovali na diskusie o pamäti svojimi štúdiami Doubravka Olšáková a Radmila Švaříčková Slabáková.⁴² Stav memoriálnych štúdií v našom regióne pred viac ako desaťročím bilancovali príspevky v časopise Poľskej akadémie vied *Acta Poloniae Historica* roku 2012, kde o situácii v českých krajinách písala Doubravka Olšáková, o slovenskej Alica Kurhajcová.⁴³ Teoretické koncepty priblížili predovšetkým Jan Tuček, Jan Horský, Jiří Šubrt, Elena Mannová, Dušan Lužný a Jan Váně a vzhľadom na miesta pamäti najmä Vojtěch Kessler.⁴⁴

39 Za upozornenie na dôležitú „francúzsku stopu“ pri prvých česko-slovenských vedeckých pamäťových akciách po roku 1989 ďakujem prof. Štefanovi Šutajovi.

40 Príspevky zo spomínaných konferencií boli publikované v Prahe (*Cahiers du CeFREs* 1995, č. 6; francúzska verzia vyšla roku 1997) a v Paríži (časopis *La Nouvelle Alternative* 1993, č. 32 a 1995, č. 37 a 38); ŠUTAJ, Štefan: K možnostiam výskumu historickej pamäte. In: *Dějiny a paměť – odboj a kolaborace za druhé světové války. Cahiers du CeFREs*, 1995, č. 6, s. 17–25; ŠUTAJ, Štefan – ŠUTAJOVÁ, Jana: Nové typy prameňov vo výskume súčasných dejín (sociálno-historická metóda vo výskume etnicity). In: *Historický časopis*, 2024, roč. 72, č. 2, s. 193–222, o vplyve francúzskej historickej školy na s. 205.

41 Výstupom zo smolenickej konferencie bol zborník *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Eds. Csáky, Moritz – Mannová, Elena. Bratislava 1999. Vyšiel aj v anglickej verzii. K životnému jubileu prof. Csákyho vyšlo osobitné číslo časopisu OS: Pamäť viacjazyčného priestoru. Eds. Mannová, Elena – Puková, Andrea. In: OS – *Fórum občianskej spoločnosti*, 2006, roč. 10, č. 1–2.

42 OLŠÁKOVÁ, Doubravka: K diskusi o paměti v českém kontextu „druhého života“. In: *Dějiny – teorie – kritika*, 2004, č. 1, s. 269–280; ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. In: *Dějiny – teorie – kritika*, 2007, č. 2, s. 232–255.

43 OLŠÁKOVÁ, Doubravka: From Legacy and Tradition to lieux de mémoire. In: *Acta Poloniae Historica*, 2012, roč. 106, s. 59–76; KURHAJCOVÁ, Alica: Historical Memory Research in Slovakia. In: Tamže, s. 77–98.

44 TUČEK, Jan: Paměť, s. 244–257; HORSKÝ, Jan – TUČEK, Jan: Paměť jako objekt teoretické analýzy, s. 115–140; súborné vydanie starších textov Jiřího Šubrtu na tému čas, pamäť a procesuálny prístup v historickej sociológii vyšlo roku 2024 – ŠUBRT, Jiří: *Time, Memory, and the Processual Approach in Historical Sociology*. Ed. Císař Brown, Lucy. Praha 2024; MAN-

Historiografické prehľady vývoja odboru zhrnul Miroslav Michela v príručke *Základní problémy studia* (2014), novšie Antonín K. K. Kudláč v zborníku *Cestami mnémosyné* (2021) a František Stellner s kolektívom vo vysokoškolskej učebnici (2023).⁴⁵ Vojtěch Ripka a Kamil Činátl sumarizovali, ako sa prejavil pamäťový boom v Česku (prekladmi, komentovanou čítankou,⁴⁶ štúdiami), ako platforma Dějiny ve veřejném prostoru od roku 2017 prepája teóriu a prax archivárov, historikov, múzejníkov, didaktikov a učiteľov a aké sú aktuálne prístupy k výskumu pamäti.⁴⁷ Radmila Švaříčková Slabáková skúmala, aké rôzne stratégie používajú českí a poľskí vedci pri implementovaní konceptov Memory Studies.⁴⁸ Táto olomoucká profesorka prináša do pamäťových štúdií mikro-perspektívu intímneho priestoru rodiny – skúma rodinu ako najdôležitejšiu spomienkovú komunitu. Upozorňuje, že Family Memory nebola systematicky využívaná ako analytický nástroj.⁴⁹ O mediálnom historizme a posune od kolektívnej k mediálnej pamäti uvažuje David Klimeš.⁵⁰ Za mimoriadne užitočnú považujem knihu Kamila Činátla a Václava Sixta *Public history : praktiky, média, instituce*.⁵¹ Autori zdôrazňujú všadeprítomnosť obrazov minulosti, význam

NOVÁ, Elena: *Minulosť ako supermarket? Spôsoby reprezentácie a aktualizácie dejín Slovenska*. Bratislava 2019; LUŽNÝ, Dušan – VÁNĚ, Jan: Koncept kolektívnej pamäti – základní východiska a závery. In: *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 4, s. 577–590; KESSLER, Vojtěch: Práce s místy paměti coby součástí „paměťových studií“. In: *Místa paměti druhé světové války a jejich proměna*. Eds. Pažout, Jaroslav – Syrný, Marek. Liberec – Banská Bystrica 2024, s. 15–30.

45 MICHELA, Miroslav: Paměťové studia. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 610–628; HLAVAČKA, Milan: Místa paměti. In: Tamže, s. 602–609; KUDLÁČ, Antonín K. K.: Paměť v současné české historiografii. In: *Cestami mnémosyné. Paměť a identita v moderních českých dějinách*. Ed. Kudláč, Antonín K. K. Pardubice 2021, s. 9–36; STELLNER, František a kol.: *Úvod do studia historie*. Praha 2023.

46 *Paměť a trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie teoretických textů*. Ed. Kratochvíl, Alexander. Praha 2015.

47 RIPKA, Vojtěch – ČINÁTL, Kamil: Úvod: Aktuální přístupy k výzkumu paměti. (Zkušenosti z fóra Dějiny ve veřejném prostoru II, 2020). In: *Dějiny – teorie – kritika*, 2022, č. 2, s. 181–193.

48 ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: Between Old Traditions and New Approaches. Locating Oral History and Memory Studies in East Central Europe. In: *Slovenský národopis*, 2021, roč. 69, č. 2, s. 205–218.

49 ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: Family memory as a prospective field of memory studies. Past, present, future. In: *Family Memory. Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*. Ed. Švaříčková Slabáková, Radmila. New York – London 2021, s. 1–23.

50 KLIMEŠ, David. Kdo tu debatuje o 8. květnu? Vývoj zastoupení historiků a dalších aktérů v médiích v éře mediálního historismu. In: *Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století*, 2022, roč. 30, č. 1, s. 103–118.

51 ČINÁTL, Kamil – SIXTA, Václav: *Public history: praktiky, média, instituce*. Praha 2024.

mediálneho sprostredkovania kultúry spomínania a demokratizáciu produkcie historických obsahov a významov. Prinášajú konkrétne návrhy, ako možno intervenovať do kultúry spomínania z pozície humanitných vied a pamäťových inštitúcií.

Mnohostrannosť a komplexnosť procesov spomínania môže niekedy výstižnejšie znázorňovať literatúra než jednodimenziálne diskurzy o identitách a pamäti. Zaujal ma zborník literárnych vedcov o spomienkových naratívoch v strednej Európe.⁵² Vzhľadom na tému ročenky upozorňujem tiež na štúdiu Dobroty Pucherovej o súčasnej slovenskej literatúre z hľadiska stredoeurópskej postkoloniality. Analyzovala okrem iného divadelnú hru *Povstanie*, ktorú divadlo Aréna v Bratislave pripravilo k 70. výročiu SNP. Išlo o divadelnú koláž dramatických textov od siedmich slovenských a českých autorov. Režisérka Sláva Daubnerová inscenovala interpretácie povstania, ako sa menili v čase, vrátane alternatívnych a potlačených naratívov. Literárna vedkyňa Pucherová zaradila túto originálnu hru do postkoloniálnej a postimperiálnej (tu postsovietskej) európskej literatúry 21. storočia, pretože demontuje totalizujúce naratívy a odkrýva zabudnuté príbehy.⁵³

Od spomínanej bilancie Doubravky Olšákovej a Alice Kurhajcovej z roku 2012 pribudlo veľa nových parciálnych textov, najmä o pomníkovej kultúre, jubileách, rituáloch, premenovávaní verejného priestoru. Špeciálne oslavám Slovenského národného povstania a ich politickej inštrumentalizácii sa venovali Elena Mannová,⁵⁴ Miroslav Michela,⁵⁵ Michal Kšiňan,⁵⁶ Adam Hudek,⁵⁷

52 *Zwischen nationalen und transnationalen Erinnerungsnarrativen in Zentraleuropa*. Eds. Dorn, Lena – Nekula, Marek – Smyčka, Václav. Berlin – Boston 2021.

53 PUCHEROVÁ, Dobrota: Theorising Central European Postcoloniality. A Postcommunist Reading of 21st Century Literature from Slovakia. In: *Taking Stock – Twenty-Five Years of Comparative Literary Research*. Eds. Bachleitner, Norbert – Hölter, Achim – McCarthy, John A. Leiden, 2020, s. 307–337.

54 MANNOVÁ, Elena: Jubilejné kampane a prekódovanie Slovenského národného povstania. In: MANNOVÁ, Elena: *Minulosť ako supermarket?*, s. 172–205.

55 MICHELA, Miroslav: Gefeierte und Verdammte. Der Slowakische Nationalaufstand 1944 als nationaler Erinnerungsort. In: *Si:I.M.O.N. – Shoah: Intervention. Methods. Documentation*, 2017, roč. 4, č. 1, s. 78–92; MICHELA, Miroslav: Kult osobnosti a legitimizačné stratégie politikov v kontexte osláv SNP v rokoch 1945–1954. In: *Kultúrne dejiny*, 2020, roč. 11, Supplement, s. 307–328; MICHELA, Miroslav: Oslavy výročí Slovenského národného povstania a utváranie novej socialistickej spoločnosti v 40.–50. rokoch 20. storočia. In: *Slovenské národné povstanie – medzi minulosťou a odkazom pre dnešok*. Ed. Syrný, Marek. Banská Bystrica 2020, s. 25–36.

56 KŠIŇAN, Michal a kol.: *Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstaní v strednej Európe (1945–1960)*. Kraków 2012.

57 HUDEK, Adam. Der Slowakische Nationalaufstand – Geschichte und Wahrnehmung. In: „Es lebe unsere gerechte Sache!“ *Der Slowakische National Aufstand, 29. August bis 27. Oktober*

Matej Berlanský,⁵⁸ etnologička Monika Vrzgulová⁵⁹ a vo viacerých príspevkoch plzenskí politológovia Vladimír Naxera a Petr Krčál.⁶⁰ Pomníky opísal Marek Syrný⁶¹ a literárne podoby povstania v desaťročí po vojne analyzovala historickou optikou Marína Zavacká⁶² – všímala si politické preferencie, propagované rolové modely, ideály a normy. V súvislosti s pripomínaním SNP je potrebné zaregistrovať štúdiu chorvátskej politologičky Ljiljany Radonić porovnávajúcu múzeá v Banskej Bystrici a v Jasenovaci.⁶³

„Menné zoznamy“ a najmä nadmerný poznámkový aparát by som v tejto štúdii rada obmedzila, ale pri súčasnom scientometrickom hodnotení vedy

1944. *Eine Ausstellung der Gedenkstätte Deutscher Widerstand*. Berlin 2016, s. 120–170; HUDEK, Adam: The Unlucky Seven. Too Many Controversies Around the Celebration of the Seventieth Anniversary of the Slovak National Uprising in August 2014. In: *Cultures of History Forum*, 2015, s. 1–16, online in: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/the-unlucky-seven> (28. 7. 2025).

58 BERLANSKÝ, Matej: Ideový obsah osláv 20. výročia Povstania. In: *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 3, s. 515–539.

59 VRZGULOVÁ, Monika: Komu patrí Slovenské národné povstanie? In: POPELKOVÁ, Katarína a kol.: *Čo je sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava 2014, s. 66–108; VRZGULOVÁ, Monika: Repräsentationen des Nationalaufstands in der Slowakei nach 1989. In: *Partisanen im Zweiten Weltkrieg. Der Slowakische Nationalaufstand im Kontext der europäischen Widerstandsbewegungen*. Eds. Zückert, Martin – Zarusky, Jürgen – Zimmermann, Volker. Göttingen 2017, s. 297–312.

60 NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: Oslavy výročí Slovenského národného povstání v Banskej Bystrici v roce 2016 jako legitimizační nástroj představ slovenských politiků. In: *Acta Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae in Plzeni*, 2016, roč. 8, č. 2, s. 31–42; NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: The Slovak National Uprising as a national treasure? Interpretation and legacy of the SNU in Slovak political discourse and national mythology. In: *Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, 2016, roč. 10, č. 1, s. 83–102; NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: Perceptions of Slovak Politicians and their Discursive Reification at the Celebrations of the Slovak National Uprising in 2016. In: *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 2017, roč. 17, č. 2, s. 279–294; NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: Všichni proti jednomu? „Anti-kotlebovský“ diskurz na oslavách výročí SNP 2017. In: *Central European Journal of Politics*, 2017, roč. 3, č. 2, s. 26–38; NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: Oslavy výročí Slovenského národného povstání jako platforma pro vytváření obrazů nepřátel Slovenska. In: *Mezinárodní vztahy*, 2020, roč. 55, č. 1, s. 5–20; NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: „Celebrating Liberation“: *The Commemoration and Instrumentalisation of the End of the Second World War in Contemporary Czech and Slovak Politics*. Berlin 2021.

61 SYRNÝ, Marek: Historická pamäť a miesta pamäti odboja a Slovenského národného povstania na Slovensku – minulosť a súčasnosť. In: *Miesta pamäti druhej svetovej vojny a jejich proměna*. Eds. Pažout, Jaroslav – Syrný, Marek. Liberec – Banská Bystrica 2024, s. 107–152.

62 ZAVACKÁ, Marína: Literárne podoby Slovenského národného povstania v prvej povojnovej dekáde. In: *Slovenská literatúra*, 2024, roč. 71, č. 5, s. 494–511.

63 RADONIĆ, Ljiljana: Slovak and Croatian invocation of Europe. The Museum of the Slovak National Uprising and the Jasenovac Memorial Museum. In: *Nationality Papers*, 2014, č. 3, s. 489–507.

(keď nestačí oceniť autora či autorku v texte) nevidím iné východisko. Pozrime sa bližšie na niektoré obsahy, posolstvá a výzvy najnovších trendov, smerov či pojmov v pamäťových štúdiách.

Nová kultúra spomínania – od hrdinov k obetiam a mnemonická solidarita

Po ozbrojených konfliktoch sa neuctievala pamiatka *všetkých* padlých. Inak sa vyvíjal kult padlých na strane víťazov a inak na strane porazených. Po čiastočnej zmene politických pomerov niekdajší porazení mohli verejne pripomínať svoj boj a porážku označovať za morálne víťazstvo. (Napríklad v Uhorsku za dualizmu musel cisár strpieť oslavovanie hrdinov protihabsburskej maďarskej revolúcie 1848/49.)⁶⁴ V súvislosti s témou spomínania však nejde o obeť vojen, povstání a povojnových represii, ale o *obete víťazných kultúr pamäti*.⁶⁵ (V prípade osláv SNP pred rokom 1989 sa marginalizovala účasť vojska a nekomunistického a sčasti aj komunistického odboja, no hlavne sa zabúdalo na obeť partizánskych atrocít.)

Dominantné ideály povojnovej pamäti v päťdesiatych rokoch 20. storočia stelesňovali mužskí hrdinovia, publikum sympatizovalo viac s víťazmi než s obeťami a porazenými. Počas šesťdesiatych rokov prišlo k obratu. Proces s Eichmannom (1961) a frankfurtský súd s dozorcami koncentračného tábora Auschwitz-Birkenau (1963–1965), kde zohrali zásadnú úlohu okrem dokumentov osobné svedectvá, stáli na začiatku identifikácie s utrpením obetí a preživších Židov. Spočiatku najmä v západnom Nemecku, no protestujúca generácia 1968 rozšírila empatiu s obeťami po celom svete. Od deväťdesiatych rokov rástla celosvetová citlivosť voči obetiam sexuálneho násillia, napr. v občianskej vojne v Juhoslávii alebo v Rwande.⁶⁶

Do centra kolektívnych pamäti sa postupne dostávala *solidarita s obeťami*. Namiesto hrdinstva sa zdôrazňovalo utrpenie, a tým získavala skupina, ktorá ho prežila, silnú identitu a verejné uznanie. Pamäť na obeť však môže mať roz-

64 MACHO, Peter a kol.: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava 2012.

65 Maciej Górny na túto problematiku upozorňuje pri porovnávaní osláv poľského protiruského povstania 1863 a osláv americkej občianskej vojny („vojna Severu proti Juhu“) 1861–1865. GÓRNY, Maciej. Gloria victis. Porážka, pamäť a kultura na obou stranách Atlantiku. In: *Historiografie, sociologie a politika paměti*. Eds. Gjuričová, Adéla – Nodl, Martin – Urbánek, Vladimír. Praha 2024, s. 125–142, najmä s. 139.

66 LIM, Jie-Hyun: Mnemonic solidarity and global memory formation after World War II. In: *The Routledge companion to world literature and world history*. Ed. Hawas, May. London 2018, s. 266–276.

dielny význam, môžeme si pripomínať vlastné alebo cudzie kolektívne traumy. V postsocialistických krajinách hrá zásadnú rolu „vlastné“ kolektívne utrpenie. Po páde komunistickej teleológie dejín s jej utopistickými víziami budúcnosti nastúpil trend obnovovania tradícií a revidovania minulosti. Nové slobody spomínať často viedli k ožiovaniu starých krívd, ktoré muselo pretrpieť vlastné etnikum. Historický panteón hrdinov bol mnohokrát nahrádzaný kánonom sústredeným na obete – takmer vždy z vlastných radov.⁶⁷

Starostlivo pestované mýty o masovom protifašistickom odboji, o úzkych zločineckých elitách a hrdinskom odboji širokých ľudových vrstiev dostávajú postupne všade trhliny. Zatiaľ však možno hovoriť o jednoznačnej europeizácii spomínania na holokaust, len pokiaľ ide o *páchateľov*: genocídu spáchali „Nemci“, prípadne „tí druhí“ (napríklad ruská, ale miestami aj poľská propaganda pripisuje strážnu službu v Auschwitzi „Ukrajincovi“).⁶⁸ Rozpravy o zdieľaných európskych zodpovednostiach sa ešte neetablovali ako mainstream, v dnešných historických politikách európskych štátov stále dominuje snaha obhajovať vlastnú neposkvrnenosť a nepripúšťať spoluzodpovednosť.

U nás sme po roku 1989 zvykli hovoriť, že komunistická ideológia a štátna politika tabuizovali holokaust. Nehodil sa ani do triedneho, ani do národného naratívu. Jeho vytesnenie z komunikatívnej aj kultúrnej pamäti Slovákov a Čechov však umožnili aj (alebo hlavne?) spoločenské postoje s antisemitskými a nacionalistickými stereotypmi.⁶⁹ Vhodným prostriedkom, ako hovoriť o holokauste na Slovensku a osloviť pritom nežidovskú majoritu s pozitívnou správou, sa stali záchrancovia. Predstavujú síce výraznú menšinu v pomere k mlčiacej, profitujúcej a kolaborujúcej majorite v ľudáckej republike, ale odpútavajú pozornosť verejnosti od otázok spoluúčasti na holokauste.⁷⁰

67 Podrobnejšie aj s odkazmi na literatúru MANNOVÁ, Elena: *Minulosť ako supermarket?*, s. 383–385.

68 Za upozornenie na pripisovanie zodpovednosti za holokaust nielen „Nemcom“ ďakujem posudzovateľovi/ke štúdie.

69 Peter Hallama sa zaoberá otázkou, či marginalizácia holokaustu nepramení skôr z českého nacionalizmu, heroizmu a antisemitizmu – teda z postojov a náhľadov spoločnosti – než z jasnej politickej agendy vedúcich predstaviteľov štátu. HALLAMA, Peter: *Národní hrdinové – židovské oběti. Holokaust v české kulturní paměti*. Praha 2020 (nemecký originál vyšiel 2015).

70 BLAŠČÁK, Fedor – GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – HLAVINKA, Ján – VRZGULOVÁ, Monika: *Ľudácka Slovenská republika rokov 1939–1945 a holokaust v kolektívnej historickej pamäti slovenskej spoločnosti. Správa z komparatívneho výskumu 2023–2013*. Bratislava 2023, s. 47.

Holokaust, gulag a transnacionálne spomínanie

Spomínanie na holokaust sa stalo v epoche ideologických neistôt nielen mierkou pre takmer každú skúsenosť obeť, ale všeobecnou mierkou humanistických a univerzalistických identifikácií a základom pre globálnu politiku ľudských práv. Nemecký historik Dan Diner varoval pred univerzalizáciou a odhistorizovaním holokaustu, pretože takýto prístup sa vzdáva otázok na historický kontext konkrétnych páchatelov a obetí. Zo selektívnej a na emócie viazanej pamäti totiž dejinné súvislosti vypadávajú. Komemorácia nevyžaduje adekvátne objasnenie katastrofy, postačí esteticky znázornený obraz obetí. Lenže vysvetľovať holokaust antisemitizmom je málo, treba pridať agresívnu vojnu a koloniálne plánovanie. Ak chceme porozumieť systematickému vyvražďovaniu Židov, musíme sa zaoberať modernizáciou, kolonializmom, treťou ríšou a politickou ekonomikou. No na tieto kategórie sa nespomína.⁷¹ Univerzálny moralistický diskurz o *obetiach bez rozdielu* a vytváranie historických udalostí z kontextu má svoje následky. Aj v Nemecku, v krajine „negatívnej pamäti“, ktorá nezamľčuje ani nepokrýva vinu a zodpovednosť za holokaust, smeruje k diskusiám o kompenzáciách pre obeť spojeneckého bombardovania a povojnového vyhánania.⁷²

Chápanie holokaustu ako jedinečného „civilizačného zlomu“ vedie ku konfliktu so skúsenosťami iných obetí. S rozšírením Európskej únie o východný blok sa objavili zo strany nových členov ďalšie výzvy – integrovať do európskej pamäti aj iné zločiny, a to zločiny komunizmu. Európske spomínanie však zostáva asymetrické. Snahy o budovanie spoločnej pamäti idú väčšinou zhora. Pri 60. výročí konca druhej svetovej vojny roku 2005 vyhlásilo Valné zhromaždenie OSN 27. január (výročie oslobodenia Auschwitzu) za *Medzinárodný deň pamiatky obetí holokaustu*, ktorý je všeobecne oficiálne akceptovaný.⁷³ Podstatne menej sa presadil *Európsky deň pamiatky obetí stalinizmu a nacizmu* 23. au-

71 DINER, Dan. Den *Zivilisationsbruch* erinnern. Über Entstehung und Geltung eines Begriffs. In: *Zivilisationsbruch und Gedächtniskultur. Das 20. Jahrhundert in der Erinnerung des beginnenden 21. Jahrhunderts*. Ed. Uhl, Heidemarie. Innsbruck 2003, s. 17–34; SNYDER, Timothy: Commemorative causality. In: *Eurozine* 6. 6. 2013, online in: <https://www.eurozine.com/commemorative-causality/> (1. 8. 2025).

72 RADONIĆ, Ljiljana: Transnationale Erinnerung. In: *Handbuch Sozialwissenschaftliche Gedächtnisforschung, Band 2*, s. 532.

73 Na Slovensku poslanci už predtým, v roku 2001, schválili návrh zákona, ktorý určil 9. september (dátum vydania Židovského kódexu v roku 1941) ako pamätný Deň obetí holokaustu a rasového násillia. Pamätný deň rómskeho holokaustu 2. august (vyvraždenie Rómov v Auschwitz-Brezinke) vyhlásil Európsky parlament roku 2015; na Slovensku sa verejne pripomína „zdola“, z iniciatívy občianskeho združenia In Minorita už od roku 2005.

gust (uzavretie paktu Molotov – Ribbentrop roku 1939).⁷⁴ Stavia totiž na jednu úroveň obeť oboch systémov, a tým aj oba systémy. Tento pamätný deň pripieva k ožiovaniu mýtov obeť. Dnešné pripomínanie stalinských zločinov znovu nesie nebezpečenstvo presunutia viny na cudziu moc a konštruovania národných príbehov obeť v dôsledku krutého útľaku zvonka. Pamäť obeť komunizmu často sprevádza delegitimizovanie protifašistického odboja, pokusy o rehabilitovanie kolaborantov s nacizmom a revizionistické prepisovanie histórie.⁷⁵

Americký historik Charles S. Maier uvažuje o pripomínaní nacizmu a komunizmu ako o dvoch typoch historickej pamäti s rozdielnym politickým „polčasom rozpadu“. Angažovanú „horúcu pamäť“ na nacionálny socializmus ovplyvňuje podľa jeho názoru fakt, že hitlerovský režim (na rozdiel od stalinského) rozpútal hrozivú svetovú vojnu, že holokaust sa stal signifikantným pre celé 20. storočie, že obeť nacizmu pripomína celá sieť memoriálnych miest i politiky reparácií a predovšetkým, že pamäť na systematický, *cielený* nacistický teror v Európe oživuje dnes menej difúzna komunita obeť a ich potomkov. Stalinský stochastický, *náhodný* teror (predvídateľný pre celok, ale nie pre jednotlivcov) má kratší polčas rozpadu a zanecháva „chladnú pamäť“. Autor upozorňuje tiež na rozdielne „morálne otázky“, ktoré sa vynárajú pri pripomínaní spolupáchateľstva mlčiach svedkov oboch režimov a hanby (nie viny) potomkov.⁷⁶

Spoločnú európsku pamäť prekrývajú stále nevyriešené pamäťové konflikty medzi jednotlivými štátmi regiónu. Lieux de mémoire tu viac rozdeľujú ako spájajú. V západnej Európe viedla postupne politika oficiálneho ospravedlňovania a ľútosti k moralizujúcemu naratívu o „povinnosti spomínať“. No model pamäti podľa západného strihu málo zohľadňuje skúsenosti zo života v komunistických režimoch: systematické vykoreňovanie ľudí, prenasledovanie elít a „nepriateľských“ spoločenských vrstiev, vyhánanie minorít, meniace sa hranice a zloženie obyvateľstva, inštitucionálnu diskontinuitu, zmenu mocenských centier, nedemokratickú politickú kultúru. Je otázne, kto sa tu má s kým zmierovať.

74 Nazývaný je tiež Medzinárodným dňom čiernej stužky. Rozhodol o ňom Európsky parlament roku 2009. Neskôr, za poľského predsedníctva, ju Európska rada navrhla premenovať na Európsky deň pamiatky obeť všetkých totalitných a autoritatívnych režimov (2011). RADONIĆ, Ljiljana: Transnationale Erinnerung, s. 535.

75 UHL, Heidemarie: Holocaust memory and the logic of comparison. In: *Remembrance and Solidarity Studies* 5, December 2016, s. 238–243, online in: <https://enrs.eu/uploads/media/5c24d1cb10e15-studies5-holocaust.pdf> (1. 8. 2025).

76 MAIER, Charles S.: Hot Memory... Cold Memory. On the Political Half-Life of Fascist and Communist Memory. In: *Tr@nsit online*, 2002, č. 22, online in: <https://www.iwm.at/transit-online/hot-memory-cold-memory-on-the-political-half-life-of-fascist-and> (23. 9. 2025). Za upozornenie na túto prácu ďakujem Maríne Zavackej.

Dialogické spomínanie ako šanca

Rôzne typy historického vedomia sa vyvíjali v odlišných pamäťových režimoch. Najčastejšie šlo o *antagonistické* formy pamäti, najmä nacionalistické, v ktorých vystupujeme „my“ a „oni“ z ideologických pozícií. *Kozmopolitné* podoby pamäti dominujú v múzeách a v mnohých oficiálnych pamäťových diskurzoch, kde sa „my“ od „nich“ odlišujú z hľadiska ľudských práv a demokratických hodnôt. Niektorí historici vyzývajú k prechodu od antagonistického k *agonistickému* pamäťovému režimu, ktorý odmieta nezmieriteľné spomínanie a prispieva k obrane pluralistických demokratických politických kultúr. Nerozdeľuje aktérov podľa normatívnych kritérií na „dobrých“ a „zlých“. Snaží sa pochopiť nielen obeť, ale aj páchatelov a mlčiaca väčšinu, nevylučovať ich z debaty a rekonštruovať pamäť všetkých skupín spoločnosti. Ide o to, aby sa rozličné skupiny uznávali ako „iní“, nie ako nepriatelia.⁷⁷

Verejné rozpravy o historickej pamäti prinášajú šancu kritickej sebareflexie. Historici sa v nich snažia nehovoriť o vine predkov, ale o ich zodpovednosti. Upozorňujú, že dnes nie sme zodpovední za činy našich predchodcov, ale sme *zodpovední za svoje postoje* k týmto činom. No historici nie sú „majiteľmi“ historickej pamäti a procesy spomínania ovplyvňujú len v malej miere. Môžu však prispieť k ich kultivácii, napr. dešifrovaním stereotypov a mýtov, ktoré sú v krízových časoch oživované a aktualizované. Sprostredkovaním historickej zodpovednosti by mala slúžiť muzealizácia, školstvo a iné vzdelávacie aktivity, reformy občianskeho kalendára, súdy a politické akcie smerujúce k nápravám krívd minulosti – reparácie, reštitúcie, oficiálne ospravedlňovania, zriaďovanie historických komisií a pod.⁷⁸ V konečnom dôsledku však ide o moc, legitimitu, teda o kultúrnu hegemoniu a o rozhodovanie, „koho spomínanie platí“ a kto profituje zo zabúdania. Je otázne, nakoľko sú pamäťové stratégie jednotlivých vlád efektívnymi nástrojmi na budovanie mierumilovných spoločností, či sa namiesto kontrolovania zločinov z nenávisti nemajú viac zameriavať na sociálne vzťahy a súdržnosť spoločnosti.⁷⁹

Pamäťové diskurzy takmer vždy poskytujú argumenty pre normatívne morálne rozpravy a tie určujú individuálne a kolektívne akcie. (Pritom pamäť môže byť zdrojom nenávisti, násillia a rozdeľovania, rovnako ako môže byť terapiou

77 BERGER, Stefan: *History and Identity. How Historical Theory Shapes Historical Practice*. Cambridge 2022, s. 153, 173–174.

78 Podrobnejšie napr. *Mediating Historical Responsibility. Memories of 'Difficult Pasts' in European Cultures*. Eds. Bartolini, Guido – Ford, Joseph. Berlin – Boston 2024.

79 GENSBURGER, Sarah – LEFRANC, Sandrine: *Beyond Memory. Can We Really Learn From the Past?* Palgrave 2020, s. 108–110.

a prostriedkom na integráciu.) Príbehy o druhej svetovej vojne sa spájajú s pacifistickým diskurzom; naratívy o holokauste s témou tolerancie a s potrebou bojovať proti antisemitizmu, rasizmu a homofóbii; rozprávania o minulých totalitných režimoch (ktoré vyvolávajú u občanov slabý ohlas) s témou slobody. V tejto súvislosti historická pamäť nemá len retrospektívnu a prezentistickú rolu – teda zabezpečovať kontinuitu skupiny oslavovaním jej príbehu, ale slúži aj účelom orientovaným na budúcnosť a akciu.⁸⁰

Etický rozmer novej kultúry spomínania, ktorý sa presadzoval v predošlých dvoch-troch desaťročiach, spočíval v skutočnosti, že namiesto politických ideológií sa vyzdvihovala všeobecná *hodnota ľudských práv*. Po oficiálnom uznaní extrémneho poníženia ľudskej dôstojnosti v holokauste sa v Európe čoraz viac pripomínali ľudské práva, príp. prestávalo sa zatajovať ich porušovanie. Pritom spomínanie na udalosti, na ktoré by sme najradšej zabudli, nezodpovedá antropologickej potrebe alebo zabezpečeniu identity jednotlivca či skupiny.

Existujú pravidlá, ktoré by umožnili prekonať konkurovanie a rozdelenie kolektívnych pamätí v rámci jednej spoločnosti aj medzi krajinami? Je možné „dekolonizovať“ západnú pamäť?⁸¹ Dá sa korektne zúčtovať s tienistými stránkami? Aj v dnešnej digitálnej ére s enormnými úložnými kapacitami a s novými možnosťami, ako uchovávať a vyvolávať stopy minulosti? Aj v čase, keď je stále menej obsahov zdieľaných takmer všetkými jednotlivcami spoločnosti?

Odborníci na historickú pamäť odporúčajú niekoľko pravidiel na konsenzuálne zaobchádzanie s minulosťou:⁸²

Vždy je dôležitá perspektíva a porozumenie konajúcim aktérom, potreba neobmedzovať sa na príbehy, v ktorých víťazstvo jednej skupiny potenciálne hrozilo záhubou druhej. Vyhýbať sa toxickému spôsobu výkladu minulosti ako stretu dobra a zla (dobro = my). Zásadou korektného spomínania je vyhýbať sa čierno-bielemu videniu a demonizovaniu páchatelov. Ak z nich totiž robíme monštrá, dávame najavo, že s nimi nemáme, resp. naši predkovia nemohli mať nič spoločné.

80 VAN DE PUTTE, Thomas: *Outsourcing the European Past*, s. 130.

81 FORSDICK, Charles – MARK, James – SPIŠIAKOVÁ, Eva: Introduction: From Populism to Decolonisation: How We Remember in the Twenty-First Century. In: *Modern Languages Open*, 2020, roč. 17, č. 1, s. 1–34.

82 ASSMANN, Aleida: The Transformative Power of Memory. In: *Memory and Change in Europe. Eastern Perspectives*. Eds. Pakier, Małgorzata – Wawrzyniak, Joanna. New York – Oxford 2016, s. 23–37; PAKIER, Małgorzata – WAWRZYNIAK, Joanna: Memory and Change in Eastern Europe: How Special? In: Tamže, s. 1–20; BERGER, Stefan: *History and Identity*, s. 174–175; MANNOVÁ, Elena: *Minulosť ako supermarket?*, s. 394–401.

Akademická historiografia má vysvetľovať, ako sa stalo, že sa ľudia začali v určitom okamihu identifikovať primárne konfesiónálne či nacionálne a táto identifikácia prevládala nad stavovskou, profesionálnou, lokálnou a pod. Je potrebné zbaviť sa rigidného, stereotypného uvažovania o druhých – prirýchlo odsúdime a morálne pohoršenie nám dáva vedomie nadradenosti. Je potrebné odmietnuť esencializmus, teda presvedčenie, že veci majú svoju danú podstatu, ktorú správnou metódou môžeme odhaliť a objektívne popísať.

Aleida Assmann píše o „dialogickom spomínaní“, ktoré sa vyhýba súťaženiu obetí, politickej instrumentalizácii a poukazovaniu na vinu druhého (čím sa automaticky znižuje alebo zahladzuje vlastná vina).⁸³ Cesta od rozdeľujúceho spomínania k zdieľanému vedie cez rozlišovanie spomienky na prežitie od historicko-politického argumentovania (jedna spomienka môže vyvolať rôzne výklady), cez zohľadňovanie kontextu (aby sme videli za zenit vlastného utrpenia) a cez spoznanie a uznanie bolesti iných. Dialogické spomínanie prekračuje hranice národnej pamäti. Európania prežili množstvo traumatických udalostí. Treba ich poznať a rešpektovať. No ešte dôležitejšie ako to, čo prežili, je to, aké poznanie z toho získali. Najmä dnes, keď prebieha nová vojna o pamäť, zabúdanie na najlepšie zdokumentovanú vojnu v dejinách – druhú svetovú.⁸⁴

POUŽITÉ PRAMENE

Literatúra

ASSMANN, Aleida: *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention*. München 2013

ASSMANN, Aleida: *Der europäische Traum. Vier Lehren aus der Geschichte*. München 2018

ASSMANN, Aleida: The Transformative Power of Memory. In: *Memory and Change in Europe. Eastern Perspectives*. Eds. Pakier, Małgorzata – Wawrzyniak, Joanna. New York – Oxford 2016, s. 23–45

BERGER, Stefan: *History and Identity. How Historical Theory Shapes Historical Practice*. Cambridge 2022

83 ASSMANN, Aleida: *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention*. München 2013, s. 195–203; ASSMANN, Aleida: *Der europäische Traum. Vier Lehren aus der Geschichte*. München 2018, s. 128–142.

84 Text vznikol na Historickom ústave SAV, v. v. i. s podporou grantu APVV-22-0205 Problémy dejín historiografie a myslenia o dejinách na Slovensku. Autorka je pracovníčkou Historického ústavu SAV.

- BERLANSKÝ, Matej: Ideový obsah osláv 20. výročia Povstania. In: *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 3, s. 515–539
- BLAŠČÁK, Fedor – GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – HLAIVINKA, Ján – VRZGULOVÁ, Monika: *Ludácka Slovenská republika rokov 1939–1945 a holokaust v kolektívnej historickej pamäti slovenskej spoločnosti. Správa z komparatívneho výskumu 2023–2013*. Bratislava 2023
- Borderlands of Memory. Adriatic and Central European Perspectives*. Ed. Klabian, Borut. Oxford 2019
- CSÁKY, Moritz: Gedächtnis und Erinnerung in einem hybriden Kommunikationsraum. In: *Das integrative Empire. Wissensproduktion und kulturelle Praktiken in Habsburg-Zentraleuropa*. Eds. Feichtinger, Johannes – Uhl, Heidemarie. Bielefeld 2023, s. 141–168
- ČINÁTL, Kamil – SIXTA, Václav: *Public history: praktiky, média, inštituce*. Praha 2024
- DAVOLIÜTĚ, Violeta – TÖRNQUIST-PLEWA, Barbara – VRZGULOVÁ, Monika: Slow Memory. Perspectives from Central and Eastern Europe. In: introduction. In: *Slovenský národopis*, 2024, roč. 72, č. 4, s. 426–432
- DINER, Dan. Den Zivilisationsbruch erinnern. Über Entstehung und Geltung eines Begriffs. In: *Zivilisationsbruch und Gedächtniskultur. Das 20. Jahrhundert in der Erinnerung des beginnenden 21. Jahrhunderts*. Ed. Uhl, Heidemarie. Innsbruck 2003, s. 17–34
- Dynamics, Mediation, Mobilization. Doing Memory Studies With Ann Rigney*. Eds. Erll, Astrid – Knittel, Susanne – Wüstenberg, Jenny. Berlin – Boston 2024
- ERLL, Astrid: “Travelling Memory.” In: *Transcultural Memory*. Ed. Rick Crownshaw. Special Issue *Parallax*, 2011, roč. 17, č. 4, s. 4–18
- FORDSICK, Charles – MARK, James – SPIŠIAKOVÁ, Eva: Introduction: From Populism to Decolonisation: How We Remember in the Twenty-First Century. In: *Modern Languages Open*, 2020, roč. 17, č. 1, s. 1–34
- GENSBURGER, Sarah – LEFRANC, Sandrine: *Beyond Memory. Can We Really Learn From the Past?* Palgrave 2020
- GÓRNY, Maciej. Gloria victis. Porážka, paměť a kultura na obou stranách Atlantiku. In: *Historiografie, sociologie a politika paměti*. Eds. Gjuričová, Adéla – Nodl, Martin – Urbánek, Vladimír. Praha 2024, s. 125–142
- HALLAMA, Peter: *Národní hrdinové – židovské oběti. Holokaust v české kulturní paměti*. Praha 2020
- HLAVAČKA, Milan: Místa paměti. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 602–609

- HORSKÝ, Jan – TUČEK, Jan: Paměť jako objekt teoretické analýzy či jako objekt manipulace. In: MASLOWSKI, Nicolas – ŠUBRT, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha 2014, s.129–139
- HUDEK, Adam. Der Slowakische Nationalaufstand – Geschichte und Wahrnehmung. In: „*Es lebe unsere gerechte Sache!*“ *Der Slowakische National Aufstand, 29. August bis 27. Oktober 1944. Eine Ausstellung der Gedenkstätte Deutscher Widerstand*. Berlin 2016, s. 120–170
- HUDEK, Adam: The Unlucky Seven. Too Many Controversies Around the Celebration of the Seventieth Anniversary of the Slovak National Uprising in August 2014. In: *Cultures of History Forum*, 2015, s. 1–16, online in: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/the-unlucky-seven>
- KÉKESI, Zoltán: *Memory in Hungarian Fascism. A Cultural History*. London – New York 2023
- KELLAND, Lara Leigh: *Clio's Foot Soldiers. Twentieth-Century U. S. Social Movements and Collective Memory*. Amherst – Boston 2018
- KESSLER, Vojtěch: Práce s místy paměti coby součástí „paměťových studií“. In: *Místa paměti druhé světové války a jejich proměna*. Eds. Pažout, Jaroslav – Syrný, Marek. Liberec – Banská Bystrica 2024, s. 15–30
- KLIMEŠ, David. Kdo tu debatuje o 8. květnu? Vývoj zastoupení historiků a dalších aktérů v médiích v éře mediálního historismu. In: *Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století*, 2022, roč. 30, č. 1, s. 103–118
- Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Eds. Csáky, Moritz – Mannová, Elena. Bratislava 1999
- KŠIŇAN, Michal a kol.: *Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstaní v strednej Európe (1945–1960)*. Kraków 2012
- KUDLÁČ, Antonín K. K.: Paměť v současné české historiografii. In: *Cestami mnémosyné. Paměť a identita v moderních českých dějinách*. Ed. Kudláč, Antonín K. K. Pardubice 2021, s. 9–36
- KURHAJCOVÁ, Alica: Historical Memory Research in Slovakia. In: *Acta Poloniae Historica*, 2012, roč. 106, s. 59–76
- LANDSBERG, Alison: *Prosthetic Memory. The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. Columbia University Press 2004
- LANGENOHL, Andreas: *Erinnerung und Modernisierung. Die öffentliche Rekonstruktion politischer Kollektivität am Beispiel des neuen Russland*. Göttingen 2000
- LIM, Jie-Hyun: Mnemonic solidarity and global memory formation after World War II. In: *The Routledge companion to world literature and world history*. Ed. Hawas, May. London 2018, s. 266–276

- LUŽNÝ, Dušan – VÁNĚ, Jan: Koncept kolektivní paměti – základní východiska a závěry. In: *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 4, s. 577–590.
- MACHO, Peter a kol.: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava 2012
- MAIER, Charles S.: Hot Memory... Cold Memory. On the Political Half-Life of Fascist and Communist Memory. In: *Tr@nsit online*, 2002, č. 22, online in: <https://www.iwm.at/transit-online/hot-memory-cold-memory-on-the-political-half-life-of-fascist-and>
- MANNOVÁ, Elena: *Minulosť ako supermarket? Spôsoby reprezentácie a aktualizácie dejín Slovenska*. Bratislava 2019
- Mediating Historical Responsibility. Memories of 'Difficult Pasts' in European Cultures*. Eds. Bartolini, Guido – Ford, Joseph. Berlin – Boston 2024
- Memory unbound. Tracing the Dynamics of Memory Studies*. Eds. Bond, Lucy – Craps, Stef – Vermeulen, Pieter. New York – Oxford 2017
- MEYER, Christine: Puzzle, Labyrinth, Flickenteppich: Literatur als Labor der Erinnerungskultur. In: *Postmemory und die Transformation der deutschen Erinnerungskultur*. Eds. Meyer, Christine – Gvelesiani, Anna. Berlin – Boston 2024, s. 1–28
- MICHELA, Miroslav: Gefeierte und Verdammte. Der Slowakische Nationalaufstand 1944 als nationaler Erinnerungsort. In: *S:I.M.O.N. – Shoah: Intervention. Methods. Documentation*, 2017, roč. 4, č. 1, s. 78–92
- MICHELA, Miroslav: Kult osobnosti a legitimizačné stratégie politikov v kontexte osláv SNP v rokoch 1945–1954. In: *Kultúrne dejiny*, 2020, roč. 11, Supplement, s. 307–328
- MICHELA, Miroslav: Oslavy výročí Slovenského národného povstania a utváranie novej socialistickej spoločnosti v 40.–50. rokoch 20. storočia. In: *Slovenské národné povstanie – medzi minulosťou a odkazom pre dnešok*. Ed. Syrný, Marek. Banská Bystrica 2020, s. 25–36
- MICHELA, Miroslav: Paměťové studia. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 610–628
- Mnemonic Solidarity. Global Interventions*. Eds. Lim, Jie-Hyun – Rosenhaft, Eve. Palgrave Macmillan 2021
- NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: „Celebrating Liberation“: *The Commemoration and Instrumentalisation of the End of the Second World War in Contemporary Czech and Slovak Politics*. Berlin 2021
- NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: Oslavy výročí Slovenského národného povstání jako platforma pro vytváření obrazů nepřátel Slovenska. In: *Mezinárodní vztahy*, 2020, roč. 55, č. 1, s. 5–20

- NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: Oslavy výročí Slovenského národného povstání v Banskej Bystrici v roce 2016 jako legitimizační nástroj představ slovenských politiků. In: *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*, 2016, roč. 8, č. 2, s. 31–42
- NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: Perceptions of Slovak Politicians and their Discursive Reification at the Celebrations of the Slovak National Uprising in 2016. In: *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 2017, roč. 17, č. 2, s. 279–294
- NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: The Slovak National Uprising as a national treasure? Interpretation and legacy of the SNU in Slovak political discourse and national mythology. In: *Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, 2016, roč. 10, č. 1, s. 83–102
- NAXERA, Vladimír – KRČÁL, Petr: Všichni proti jednomu? „Anti-kotlebovský“ diskurz na oslavách výročí SNP 2017. In: *Central European Journal of Politics*, 2017, roč. 3, č. 2, s. 26–38
- OLICK, Jeffrey K.: Collective memory: The two cultures. In: *Sociological Theory*, 1999, roč. 17, č. 3, s. 333–348
- OLICK, Jeffrey K.: Foreword. In: *Memory and Change in Europe. Eastern Perspectives*. Eds. Pakier, Małgorzata – Wawrzyniak, Joanna. New York – Oxford 2016, s. IX–XII
- OLICK, Jeffrey K. – SIERP, Aline – WÜSTENBERG, Jenny: Introduction: Taking stock of memory studies. In: *Memory Studies*, 2023, roč. 16, č. 6, s. 1399–1406
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka: From Legacy and Tradition to *lieux de mémoire*. In: *Acta Poloniae Historica*, 2012, roč. 106, s. 59–76
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka: K diskusi o paměti v českém kontextu „druhého života“. In: *Dějiny – teorie – kritika*, 2004, č. 1, s. 269–280
- PAKIER, Małgorzata – WAWRZYNIAK, Joanna: Memory and Change in Eastern Europe: How Special? In: *Memory and Change in Europe. Eastern Perspectives*. Eds. Pakier, Małgorzata – Wawrzyniak, Joanna. New York – Oxford 2016, s. 1–20
- Pamäť viacjazyčného priestoru. Eds. Mannová, Elena – Puková, Andrea. In: *OS – Fórum občianskej spoločnosti*, 2006, roč. 10
- Paměť a trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie teoretických textů*. Ed. Kratochvíl, Alexander. Praha 2015
- PUCHEROVÁ, Dobrota: Theorising Central European Postcoloniality. A Post-communist Reading of 21st Century Literature from Slovakia. In: *Taking Stock – Twenty-Five Years of Comparative Literary Research*. Eds. Bachleitner, Norbert – Hölter, Achim – McCarthy, John A. Leiden, 2020, s. 307–337

- RADONIĆ, Ljiljana: Slovak and Croatian invocation of Europe. The Museum of the Slovak National Uprising and the Jasenovac Memorial Museum. In: *Nationality Papers*, 2014, č. 3, s. 489–507
- RADONIĆ, Ljiljana: Transnationale Erinnerung. In: *Handbuch Sozialwissenschaftliche Gedächtnisforschung, Band 2*, s. 527–537
- RÁKOSNÍK, Jakub: *Co je nového v historii*. Praha 2024
- Regions of Memory. Transnational Formations*. Eds. Lewis, Simon – Olick, Jeffrey – Wawrzyniak, Joanna – Pakier, Malgorzata. Palgrave Macmillan 2022
- Remembering Social Movements. Activism and Memory*. Eds. Berger, Stefan – Scalmer, Sean – Wicke, Christian. London – New York 2021
- Remembering the Neoliberal Turn Economic Change and Collective Memory in Eastern Europe after 1989*. Eds. Pehe, Veronika – Wawrzyniak, Joanna. London – New York 2024
- RIGNEY, Ann: Toxic Monuments and Mnemonic Regime Change. In: *Studies on National Movements*, 2022, roč. 9, s. 7–41
- RIPKA, Vojtěch – ČINÁTL, Kamil: Úvod: Aktuální přístupy k výzkumu paměti. (Zkušenosti z fóra Dějiny ve veřejném prostoru II, 2020). In: *Dějiny – teorie – kritika*, 2022, č. 2, s. 181–193
- ROTHBERG, Michael: *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford 2009
- SEBALD, Gerd et al.: Der Begriff „soziale Gedächtnisse“. In: *Handbuch Sozialwissenschaftliche Gedächtnisforschung, Band 1*. Eds. Sebald, Gerd – Berek, Mathias – Chmelar, Kristina – Dimbath, Oliver – Haag, Hanna – Heinlein, Michael – Leonhard, Nina – Rauer, Valentin. Wiesbaden 2023, s. 1–17
- SCHREIBNER, Tamás: Postcolonial age, or postcolonial Eastern and Central Europe? Critical remarks from a Hungarian point of view. In: *Baltic Worlds*, June 2020, roč. 3, č. 2, s. 41–44
- SIERP, Aline: Memory Studies. In: *Handbuch Sozialwissenschaftliche Gedächtnisforschung, Band 2*. Eds. Sebald, Gerd et al. Wiesbaden 2023, s. 41–51
- SNYDER, Timothy: Commemorative causality. In: *Eurozine* 6. 6. 2013, online in: <https://www.eurozine.com/commemorative-causality>
- STELLNER, František a kol.: *Úvod do studia historie*. Praha 2023
- SYRNÝ, Marek: Historická paměť a místa paměti odboja a Slovenského národného povstania na Slovensku – minulosť a súčasnosť. In: *Miesta paměti druhé světové války a jejich proměna*. Eds. Pažout, Jaroslav – Syrný, Marek. Liberec – Banská Bystrica 2024, s. 107–152
- ŠUBRT, Jiří: *Time, Memory, and the Processual Approach in Historical Sociology*. Ed. Císař Brown, Lucy. Praha 2024

- ŠUTAJ, Štefan: K možnostiam výskumu historickej pamäte. In: *Dějiny a paměť – odboj a kolaborace za druhé světové války*. Cahiers du CeFRoS, 1995, č. 6, s. 17–25
- ŠUTAJ, Štefan – ŠUTAJOVÁ, Jana: Nové typy prameňov vo výskume súčasných dejín (sociálno-historická metóda vo výskume etnicity). In: *Historický časopis*, 2024, roč. 72, č. 2, s. 193–222
- ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: Between Old Traditions and New Approaches. Locating Oral History and Memory Studies in East Central Europe. In: *Slovenský národopis*, 2021, roč. 69, č. 2, s. 205–218
- ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: Family memory as a prospective field of memory studies. Past, present, future. In: *Family Memory. Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*. Ed. Švaříčková Slabáková, Radmila. New York – London 2021, s. 1–23
- ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. In: *Dějiny – teorie – kritika*, 2007, č. 2, s. 232–255
- Transnational Memory. Circulation, Articulation, Scales*. Eds. De Cesari, Chiara – Rigney, Ann. Berlin – Boston 2014
- TUČEK, Jan: Paměť. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 244–257
- UHL, Heidemarie: Holocaust memory and the logic of comparison. In: *Remembrance and Solidarity Studies* 5, December 2016, s. 227–256, online in: <https://enrs.eu/uploads/media/5c24d1cb10e15-studies5-holocaust.pdf>
- VAN DE PUTTE, Thomas: *Outsourcing the European Past. An Interscalar Study of Memory and Morality*. Palgrave Macmillan 2024
- VAN DE PUTTE, Thomas – HIRST, William: Introduction: Micro-Memories. In: *Memory Studies*, 2025, roč. 18, č. 3, s. 607–619
- VRZGULOVÁ, Monika: Komu patrí Slovenské národné povstanie? In: POPELKOVÁ, Katarína a kol.: *Čo je sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava 2014, s. 66–108
- VRZGULOVÁ, Monika: Repräsentationen des Nationalaufstands in der Slowakei nach 1989. In: *Partisanen im Zweiten Weltkrieg. Der Slowakische Nationalaufstand im Kontext der europäischen Widerstandsbewegungen*. Eds. Zückert, Martin – Zarusky, Jürgen – Zimmermann, Volker. Göttingen 2017, s. 297–312
- WETZEL, Dietmar: Gedächtnis aus kultursoziologischer Perspektive. In: *Handbuch Kultursoziologie, Band 2. Theorien – Methoden – Felder*. Eds. Moebius, Stephan – Nungesser, Frithjof – Scherke, Katharina. Wiesbaden 2019, s. 337–350

- WÜSTENBERG, Jenny: Introduction. Agency and practice in the making of transnational memory spaces. In: *Agency in Transnational Memory Politics*. Eds. Wüstenberg, Jenny – Sierp, Aline. New York – Oxford 2020, s. 3–23
- WÜSTENBERG, Jenny: Toward Slow Memory Studies. In: *Critical Memory Studies. New Approaches*. Ed. Kaplan, Brett Ashley. London 2023, s. 59–67
- ZAVACKÁ, Marína: Literárne podoby Slovenského národného povstania v prvej povojnovej dekáde. In: *Slovenská literatúra*, 2024, roč. 71, č. 5, s. 494–511
- Zwischen nationalen und transnationalen Erinnerungsnarrativen in Zentral-europa*. Eds. Dorn, Lena – Nekula, Marek – Smyčka, Václav. Berlin – Boston 2021